

ISSN 2181-7324

O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR
YO'NALISHI**

ВЕСТНИК НУУЗ

АСТА НУУЗ

ЎЗМУ ХАБАРЛАРИ ВЕСТНИК НУУЗ

АСТА NUUZ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
УНИВЕРСИТЕТИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

**ЖУРНАЛ
1997
ЙИЛДАН
ЧИҚА
БОШЛАГАН**

**2022
1/8/1**

**Ижтимоий-
гуманитар
фанлар
туркуми**

Бош муҳаррир:

И.У.МАДЖИДОВ – т.ф.д., профессор.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Р.Х.ШИРИНОВА – ф.ф.д., профессор

Таҳрир хайъати:

Сагдуллаев А.С. – т.ф.д., проф.

Аширов А.А. – т.ф.д., проф.

Баллиева Р. – т.ф.д., проф.

Маликов А.М. – т.ф.д., проф.

Юсупова Д.Ю. – т.ф.д., проф.

Муртазаева Р.Х. – т.ф.д., проф.

Мўминов А.Г. – с.ф.д., проф.

Нишоновна О.Ж. – ф.ф.д., проф.

Абдуллаева Н.Б. – ф.ф.д., проф.

Мадаева Ш.О. – ф.ф.д., проф.

Туйчиев Б.Т. – ф.ф.д., проф.

Утамурадов А. – ф.ф.н., проф.

Ахмедов Х.А. – с.ф.д.

Мирзаахмедов К.М. – с.ф.ф.д., PhD.

Мухаммедова Д.Г. – псих.ф.д.

Болтабоев Х. – фил.ф.д., проф.

Раҳмонов Н.А. – фил.ф.д., проф.

Жабборов Н.А. – фил.ф.д., проф.

Сиддикова И.А. – фил.ф.д., проф.

Садуллаева Н.А. – фил.ф.д., доц.

Арустамян Я.Ю. – фил.ф.д., доц.

Пардаев З.А. – фил.ф.ф.д., PhD.

Масъул котиб: **З. МАЖИД**

ТОШКЕНТ – 2022

МУНДАРИЖА

Тарих

Акрамова Ш. Социально-экономическая ситуация в КНР в 60-е - 70-е гг. XX в.....	4
Бобожонов А. Ўзбекистон прагматик ташқи сиёсати – Марказий Осиёда тинчлик ва тараққиётнинг асосий фактори сифатида	7
Дониёров А., Насимов А. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари аҳолиси анъанавий ҳўжалигининг ўрганилиши ..	11
Маллаева Ф. Муборак нефть ва газ саноати – иқтисодиётнинг муҳим тармоғи	14
Матназарова М. Кўчманчи чорвадорлар яшаган ҳудудлар ва уларнинг археологик жиҳатдан ўрганилиши (Қадимги Хоразм тарихи мисолида)	16
Махмудбоева Д. Дунёдаги феминистик ҳаракатлар ривожининг ижтимоий-сиёсий хусусиятлари.....	19
Махмудов К. Фарғонада 1876-йилги миллий давлатчиликни тиклаш ҳаракатларининг Туркистон ҳарбий округи томонидан бостирилиши	22
Нарзиев Н. Этнологияда мулоқот маданиятини ўрганишнинг назарий асослари масаласи.....	25
Насимов А. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари аҳолисининг анъанавий кийим-кечакларининг ўрганилиши.....	29
Очилдиев Ф. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида Бухоро амирлигининг Европа давлатлари билан олиб олиб борган савдо муносабатлари.....	33
Rajabova M. O‘zbekistonda turar-joy siyosatining holati	36
Расулова Н. Совет давлати инқирози арафасида сиёсий партия фаолияти ҳақида баъзи мулоҳазалар.....	39
Ergasheva M. XX asrning dastlabki choragida maorif sohasidagi o‘zgarishlar va ayollarning savodsizligini tugatish masalalarini avj olishi	43
Юсупов И. 1991-2010 йилларда Ўзбекистонда уяли алоқа компанияларини пайдо бўлиши ва ривожланиш тарихи	47
Yusupov N. Xiva madrasalarida ta’lim jarayoni.....	51
Фалсафа. Педагогика. Психология. Методика. Социология. Сиёсий фанлар	
Abdumalikova N. Мутахассис шахсини ўзини ўзи ривожлантириш муаммосининг назарий асослари	54
Агзамходжаева С., Аминова Г. Ижтимоий-фалсафий парадигмалар контекстида гендер муаммолари	56
Azimova M. Bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarida mulqot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy, ilmiy-pedagogik asoslari	60
Аликарниева А. Кластер усулидан таълим сифати менежменти тизимини такомиллаштиришда фойдаланиш	63
Алмарданова С. Талабалар касбий шаклланишида копнинг стратегияни аниқлаш методикаси	67
Асранбаева М. Oiladagi o‘zaro munosabatlarning bola xarakteriga ta’siri.....	70
Ataullayev Z. Kimyo darslarida o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yangicha yondashuvlar.....	72
Атамуратова Ф. Ятрогения – XXI касаллиги	75
Ахроров В. Талабалар психологик саломатлигига таъсир кўрсатувчи омилларни эмпирик ўрганиш натижалари таҳлили	77
Achilova M. Qo‘l mehnati orqali o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirish jarayonining tahlili	80
Бегимкулов О. Кураш спорт тури орқали талабаларни ватанга муҳаббат руҳида тарбиялашнинг ўзига хос хусусиятлари	83
Бойматов Б. Умумтаълим муассасаларида ўқувчиларнинг медиакомпетентлигини такомиллаштириш технологиялари	87
Бозоров Н. Умумтаълим мактабларида умумий ва касбий таълимни интеграциялаш.....	90
Валиев Л. Шри Ауробиндо фалсафасининг XXI асрдаги маънавий аҳамияти	94
Джўраев О. Дастурий воситалардан фойдаланиб иқтисодий фанларни ўқитиш методикасини такомиллаш-тириш	97
Donayeva Sh. Talabalarda refleksiyaning shakllantirish omillari va shart-sharoitlari	100
Jumaniyozov T., Rajabov O. Oliy ta’lim muassasalarida dars jadvalini avtomatlashtirishning loyihasini ishlab chiqish.....	103
Ibragimov I. Turkiston jadidlari ilmiy-ma’naviy merosining ijtimoiy-falsafiy jihatlari (fransuz olimlari nigohida)	106
Ибрагимов С. Математик моделлаштириш асосида бўлажак муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг аҳамияти ва зарурияти.....	109
Имомова М. Умумтаълим муассасаларида биология фанини электрон ахборот таълим ресурслари воситасида ўқитиш методикасини такомиллаштириш.....	112
Qarshiyev Sh. Aksiologiya ta’limotda qadriyat tushunchasini shakllanishi	115
Қаххоров С. Диний мутаассиблик феноменини психология нуктаи назаридан таҳлили.....	118
Кузиев Н. Ўзбекистоннинг ипак йўли халқаро туризм соҳасидаги ҳамкорлиги (Бухоро вилояти мисолида)	121
Мадрахимов А. Мактаб ўқувчилари ўртасида зўравонликларнинг олдини олишда хориж тажрибаси	125
Мажидов Э. Коррупциянинг моҳияти ва унинг эволюцияси.....	129
Маматов М. Янгиланаётган Ўзбекистонда шахс шаклланишида маънавиятнинг роли	132
Мамаюсупов С. Десекуляризация диалектикасининг фалсафий таҳлили	135
Маратова Х. Сущность и научно-теоретические основы концепции «Good governance».....	138
Матчанов А. О необходимости совершенствования механизма международного сотрудничества государств в защите прав человека в правоприменительной деятельности	142
Maxatova N. Zamonaviy menejmentda gender tafovutlarning ijtimoiy xususiyatlari	146
Махмудбоев Б. Ахборот терроризми ва уни олдини олишнинг ижтимоий-сиёсий хусусиятлари	149

Машарипов И. Фуқаролик жамияти ривожланишида тадрижийлик ва фуқаровий фаоллиги: муаммо ва ечимлар	152
Мирзаев М. Либерализм ғоялари шаклланишининг мафкуравий жиҳатлари	155
Музаффарова Х. Мактабгача логопедияни ўқитиш методикаси бўйича назарий машғулотларни ташкил этиш технологиялари	158
Примбетов А. Эркин кураш бўйича хотин-қизларнинг жисмоний тайёргарлигини ривожлантириш йўллари	162
Расулов Ғ. Тарихий-маданий меросга янгича муносабатни шакллантиришнинг ўзига хос жиҳатлари ва замонавий хусусиятлари	165
Расулова И. Ўзбек психологиясида зўравонликнинг оилавий муносабатлардаги ижтимоий-психологик омилларини ўрганилганлик даражаси	168
Raxmonov I. Bo'lajak o'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmalarini rivojlantirishning yangi bosqichi	172
Saidova M. Masofaviy ta'lim vositasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining mustaqil faoliyatini tashkil etish	175
Сауров Р. Давлат хизматларининг ижтимоий-тарихий имманент хусусиятлари	179
Сирождидинова И. Кластерли ёндашув асосида бўлажак муҳандислар касбий тайёргарлигини такомиллаштириш - ижтимоий педагогик муаммо сифатида	182
Темурова Г. Заиф эшитувчи ўқувчилар мактабида технология дарсларида кўникма-малакаларни шакллантиришнинг тамойиллари	185
Усмонов С. Мафкуравий тарбия асосида фуқаролар маданиятини ривожлантириш истиқболлари	188
Ҳамрақулов Ж. Талабаларда экоэтик компетентликни ривожлантиришнинг интегратив методикаси масалалар	191
Хасанов Ш. Особенности возникновения и разрешения правовых конфликтов в расследовании преступлений	193
Хатамов Ф. Инсон ҳуқуқлари ва фуқаролик жамияти концепцияларининг уйғунлашуви	197
Ҳажиева М. Абулқосим Фирдавсий ва Саъдий Шерозийнинг педагогик ғоялари	201
Хуррамов Р. Бошланғич синф она тили таълимида эвристик таълим технологиясининг назарий асослари	204
Sharopova F. O'qituvchilarning o'qib tushinish bilan bog'liq ta'lim jarayoniga tayyorlik holati	208
Юлдашев С. Жамият трансформациялашувига ижтимоий-маданий технологияларнинг таъсири	212
Филология	
Абдулхаирова Ф. Тиббий термин-метафораларнинг таркибий таҳлили	215
Abdurayimova D. Shaxsiy yozishmalarning fonetik va fonografologik xususiyatlarining gumondor shaxsni aniqlashdagi o'rni	218
Авазов Н. Бехбудий ва Фитрат: миллатнинг отаси хотирасига бағишланган бир шеър талқини	221
Алиева Э. Конвергенция экспрессивных синтаксических средств на материале рассказа Г.Пряхина «Интеллигенция и жестокость»	224
Alimova S. "Bosh" somatizmining polisemantligi hamda olamni lisoniy manzarasini ifodalashdagi ahamiyati	228
Asqarova M. Arxaiqlashgan leksemalarning kognitiv-semantik xususiyatlari (Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asari misolida)	231
Ахмедова Д. Энциклопедик лугатлардан семантик кенгайтмани шакллантиришда фойдаланиш	234
Джалилова Х. Тобайас Смоллет ижодида реал саёҳат тафсилотлари	237
Дустмуродов М. Ўрхун-Энасой битикларидаги ҳарбий-сиёсий бошқарув билан алоқадор терминлар	240
Jumaqulova Sh. Ingliz tilida "xursandchilik" etimonlarining frazeo-semantik maydoni	244
Zaripov R. O'zbekistonda davlat tili maqomi menejmenti	247
Иногамова Ф. «Иллюстрация» феномени ва унинг фразеологик иборалар лугати тузишдаги роли	250
Karimova D. Aka-uka grimm ertaklari o'zbekcha tarjima variantlarining davriy statistikasi	253
Qosimova D. Salomat Vafo asarlarida badiiy til masalasi	256
Мадалиева З. Уильям Фиерманнинг XX аср ўзбек адабиётига оид илмий қарашлари	259
Mamatkulova B. Antroponimlarning til tizimidagi o'rni	262
Мамбеталиев Қ. Ўзбек ва қозоқ шеърлятида анъана ва образлилик	265
Марипова Х. Айрим ҳарбий немисча фразеологик бирликларнинг семантик-сигматик этимологияси ҳамда уларнинг ўзбек тилида берилиши	268
Муродходжаева Ф. Метафора ва фразеологик бирликларни таржимада акс эттиришнинг когнитив муаммолар	271
Мусаев А. Сленг тизимининг жаҳон тилшунослигида ўрганилиши	275
Мусурманова Ш. Ҳарбий соҳа терминларини таржима қилишнинг асосий тушунча ва тамойиллари	278
Oblokulova M. Syntactic positions of the participle II in the structure of the sentences	282
Расулов З. Диалогик нутқ лисоний тежамкорлик манбаи сифатида	285
Raxmonqulova D. Military commands in german education of military officers in the future	288
Рахмонова Ш. "Қўш исмли" ишқий дostonларнинг ўлчов имкониятлари	291
Sarimsokova Sh. Ingliz va o'zbek adabiy asarlarida xushmuomalalik kategoriyasi	295
Садуллаева М. Ҳозирги ўзбек ҳикоячилигининг тараққиёт тадрижи хусусида айрим мулоҳазалар	298
Сабирова Э. Ҳуқуқшуносликка оид терминларнинг этимологик тавсифи	300
Xaitov X. Doston matnida fonetik o'zgarishga uchragan dialektal so'zlarning izohi	303
Xudayberdiyeva O. Shaxsiy yozishmalardagi noadabiy leksik unsurlarning gender xoslanishining umumiy masalalari	306
Юлдашева Х. Миллий руҳ ифодасида халқона услубнинг аҳамияти	309
Yusubova R. Badiiy matnga lingvopoetik yondashuv masalasi	312

Низомиддин БОЗОРОВ,
Чирчиқ давлат педагогика университети мустақил тадқиқотчиси
E-mail: nnematovich7@gmail.com

педагогика фанлари доктори Ж.Э. Ўсаров тақризи асосида

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА УМУМИЙ ВА КАСБИЙ ТАЪЛИМНИ ИНТЕГРАЦИЯЛАШ

Аннотация

Сўнгги йилларда таълим мазмуни ва шакллари интеграциялаш масаласига таълим жараёни яхлитлигини таъминлашга, унинг имкониятлари шахсий ривожланиш вазибаларини амалга оширишга, таълим мазмунининг асосий элементлари бўлган предметли, фаолиятли, ижодий ва шахсий тажрибага мувофиқ ўзлаштирилишини таъминлашнинг самарали усули сифатида қаралмоқда.

Калит сўзлар: интеграция, дидактика, амалиёт, назария, касбий таълим, таълим кластери, кўника.

ИНТЕГРАЦИЯ ОБЩЕГО И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Аннотация

В последние годы вопрос интеграции содержания и форм обучения рассматривается как эффективный способ обеспечения целостности образовательного процесса, обеспечения использования его возможностей в соответствии с предметным, творческим и личностным опытом.

Ключевые слова: интеграция, дидактика, практика, теория, профессиональное образование, образовательный кластер, навыки.

INTEGRATION OF GENERAL AND VOCATIONAL EDUCATION IN SECONDARY SCHOOLS

Annotation

In recent years, the issue of integrating the content and forms of education is considered as an effective way to ensure the integrity of the educational process, to ensure the use of its capabilities in accordance with subject, creative and personal experience.

Keywords: integration, didactics, practice, theory, professional education, education cluster, competention.

Кириш. Интеграция (лотинча integratio - тиклаш, тўлдириш) - бу таълим тизими элементларини ўзаро боғлаш жараёни бўлиб, бунда таълим субъектлари таълим элементлари ўртасидаги алоқаларни (муносабатларни) онгли ва мақсадли равишда ўзгартириб, таълим ташкилотининг ягона кунда таълим мазмунини такомиллаштириш, унга замонавий фан-таълим янгилекларини сингдириш ва таълим сифатида таъсир қилувчи омиллар, тамойиллар ва ёндашув шакллари интеграциялаш, таълим жараёни яхлитлигини таъминлашга, унинг имкониятлари шахсий ривожланиш вазибаларини амалга оширишга, педагогик таълим инновацион кластерини таъминловчи компонентларни ўзлаштирилишини таъминлаш масаласи моҳиятан устуворлик касб этмоқда.

Адабиётлар таҳлили ва методология: Бугунги кунда халқ таълими тизимида кластер ва таълимни интеграциялаш муаммоси бўйича олиб борилаётган илмий тадқиқотларда қуйидаги қарама-қаршиликлар мавжуд: 1) Умумтаълим мактабларида 90 йиллар бошларида жамоавий қадриятларидан воз кечилди, тарбиявий вазибалар сустлашди, йўналтириш, ривожланиш йўқолди, янгилеклар кўп жиҳатдан маълум бир ҳаракат услубининг ижтимоий меъёрлари сифатида педагогик мода сифатини олди (С.Л.Гильманов, А.Е.Марон); 2) бугунги кунда халқ таълими тизимида тизимли ассиметрия муаммоси мавжуд бўлиб, у умумтаълим мактабини методологик тасаввурлар асосида яхлит шакллантиришга қаратилган ёндашув-

ларнинг йўқлиги натижасида пайдо бўлган; кўп тадқиқотчилар томонидан педагогика фанини ривожлантиришнинг замонавий босқичида педагогик тизимларнинг табақалаштириш кўп парадигмали педагогика соҳаси сифатида тавсифланади (Н.А.Алексеев, В.П.Беспалько, Б.С.Гершунский, И.К.Журавлев, И.А.Колесникова, И.Я.Лернер, В.М.Махов, Н.М.Шахмаев ва бошқалар).

Таълимда интеграция муаммоларини ўрганган тадқиқотчилар (И.С.Антонов, И.Д.Зверев, И.А.Лошкарёва, В.Н.Максимова, Г.Ф.Федорев ва бошқалар) таълимни мазмуний интеграциясини илмий ва маданиятлараро ҳамкорлик жараёнининг объектив рефлексияси сифатида кўриб чиқадилар.

Интеграция атамаси меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, илмий тадқиқотлар, таълим соҳасидаги тавсиялар ва кўплаб педагогик ишларда қўлланилади, у педагогика назарияси ва амалиётида ҳар хил элементлар ва алоқаларни узвийлаштирган ҳолда кўриб чиқилади. Бир қатор олимлар, таълимда интеграциялаш хусусиятларининг пайдо бўлишини белгилловчи механизмларни, унинг самарадорлигини ошириш мақсадида таълим тизимининг оддий элементлари йиғиндисига киритмайдилар. Кўпинча, ўзаро таъсир бир босқичда ёки бир хил даражада эмас, балки алгоритмик кетма-кетликда ва бир неча босқичда содир бўлса анча мураккаблашади.

Яхлит тизимга ўтиш мавжуд компонентларнинг алоқаларини мустаҳкамлаш, аввал ажратилган компонентларнинг ўзаро таъсири, янги компонентлар ва уларнинг алоқаларини яратиш ёки мавжудларини қайта тартибга солиш орқали содир бўлади. Бундай ҳолда, нафақат кўшилиш, балки ўзаро нейтраллаш, олиб ташлаш ва ўзаро таъсирнинг бошқа шакллари юзага келади, бу эса умумий тизимнинг янги сифат хусусиятлари каби муносабатларга олиб келади.

Интеграция - бу ўзаро бириктириш, билимларни унификациялаш жараёни бўлиб, бўлиниш, ажратиш, табақалаштириш каби қарама-қарши жараёнларнинг бирлашиши орқали намоён бўлади; одамларнинг моддий-ишлаб чиқариш ва ижтимоий-сиёсий фаолияти турлари ва компонентларининг ўзаро кириб боришига мўлжалланган жараёндир, унинг фўндаментал асослари дунёнинг моддий бирлиги, умумий алоқалари, сифат жиҳатидан хилма-хил тузилмаларнинг бирлашиши билан аниқланади ва тавсифланади.

Интеграция-бу маълум бир ҳодиса ва жараёни яъни воқеликни англашнинг бир-бирини тўлдиришга асосланган шакллари ва дунёнинг шахсий-қўп ўлчовли тасвирини шакллантириш ва бу дунёда ўзини англаш учун педагогик шарт-шароит яратишга асосланган таълим жараёнини амалга ошириш тамойилидир. Бу таърифда таълимни мазмунан демократлаштириш, турли тумнлик, муқобиллик, ошқоралик, инсонпарварлик, табақалаштириш, таълим ривожланишида узлуксизлик интеграциянинг миллий мактабни янгилашнинг методологик тамойиллари ҳисобланади (Э. Днепров). Ушбу тамойилларнинг ўзаро таъсири таълим тизими фаолиятининг барча жабҳаларида намоён бўлади.

Интеграция таълим тизимининг очиклигини назарда тутди, фан, санъат, тарих, дин ва бошқа турли соҳаларда мутахассисларни ўқитиш жараёнини ўз ичига олади; муқобиллик ва хилма-хиллик шахс, оила ва тез ўзгарувчан жамиятнинг эҳтиёжларига мувофиқ таълимга янгича мазмун киритиш имконини беради. Таълим жараёнида интеграция таълимнинг ривожланишини таъминлайди, чунки у ўқувчи шахсининг (бошқа тоифадаги ўқувчиларнинг) турли соҳаларига йўналтирилади ва дунёни ҳар томонлама билиш, англаш имконини беради. Таълим мазмунига янги интеграцион мавзуларни жалб қилиш ёки аксинча, қизиқли таълим траекториясига эга курслар мазмунини умумлаштириш узлуксиз мақсадли таълим жараёнини амалга ошириш учун шароит яратади. Ҳатто янгиланаётган мактабда таълим сиёсати тамойилларининг ўзаро таъсири бизнинг фикримизча, интеграцияни замонавий таълим жараёнини қуришнинг методологик тамойили сифатида тан олиш имконияти тўғрисида ҳулоса чиқариш имконини беради.

Қўпчилик тадқиқотчилар интеграцияни дидактик тамойил сифатида қарайди. В.Н.Максимованинг тадқиқот ишида замонавий мактабнинг дидактик тамойили сифатида фанлараро интеграцион алоқаларнинг аҳамияти, унинг илмийлик, мувофиқликлик, ҳаётийлик, кўргазмалилик, индивидуаллик ва таълимни дифференциаллаштириш тамойиллари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик кўрсатиб берилган.

Дидактик тамойил сифатида интеграцияни фанлараро алоқа тамойилини сифат жиҳатидан янги босқичи сифатида қараш мумкин, лекин шу билан бирга, у таълим мазмунини умумлаштиришнинг юқори даражаси ва таълимнинг шакллари, воситалари ва методларини танлашга ўз ҳиссасини қўшади. Аммо, бизнингча, таълим жараёнида фанлараро интеграцион алоқаларни ва интеграцияни амалга ошириш тамойилининг мавжудлигини тан олиш зарур. Биз интеграциянинг ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқамиз, биринчи навбатда, ушбу тамойил умумтаълим соҳасига тааллуқли умумий тавсифга эга, хусусан таълим жараёнининг ўзи билан бир қаторда, таълим муассасаси ишининг барча соҳалари (бошқарув, ташкилий, методик, кадрлар, моддий техник ва бошқалар)га таъсир қилишини кўришимиз мумкин.

Интеграция методик ва дидактик тамойил сифатида шахсга таъсир этувчи таълим жараёнининг мақсади, мазмуни ва воситаларини қайта қуради, бунда шахснинг бошқа соҳаларига бевосита таъсир қилса ҳам, фанлараро интеграцион алоқаларни амалга ошириш

тамойили сифатида билиш соҳасидаги ўзгаришларга таъсир этади. Фанлараро интеграцион алоқаларни амалга ошириш тамойили, таърифга қўра, таълимнинг предмет тизими доирасида ишлайди, бунда интеграция методик тамойил сифатида нафақат таълим соҳасига қиради, балки ўқув режасини ишлаб чиқиш, кенгроқ айтганда, барча таълим муассасасининг иш режаси ва ҳатто турли даражадаги минтақавий тизимларнинг ривожланиши шартли ва усуллари сифатида ҳам қаралади.

Таълим жараёнида интеграция тамойили инсонни яхлит мураккаб ҳодиса, тана, руҳ ва қалб бирлиги, атроф оламнинг қўп қиррали ва эҳтимолли сифатини англаб, умуминсоний маданият асосларини эгаллаган, эркин фикрловчи, маънавий бой ижодкор шахс, моддий дунёда ўз ўрнини англашга интилувчан ва уни ташкил этиш тамойилларига мувофиқ ривожланишга интилувчан шахс сифатида тасаввур қилади. Шундай қилиб, замонавий мактаб (умумтаълим мактаблари, академик лицейлар, мактаб интернатлари, коллеж ва бошқалар)да таълим жараёнининг методик асоси сифатида интеграция тамойили таълим муассасасининг барча жабҳаларига сезиларли таъсир кўрсатади, бу эса ўқувчиларнинг ривожланиши учун зарурий педагогик шарт-шароитларни яратишга имкон беради. Бу шароит педагогик таълим инновацион кластери муҳитида яратилади ҳамда узлуксиз таълим босқичларида таълим самарадорлигини таъминловчи воситалардан бири ҳисобланади [3].

Мамлакатимиз таълим тизимида интеграция ғоясининг қисқача тавсифи шуни кўрсатадики, у турли даражаларда: қизиқли таълим траекториясига эга фан курслари доирасида амалга ошириладиган, юқори даражада умумлаштирилган фанлараро интеграцион алоқаларда, интеграциялашган дарслар ва курслар шаклларида намоён бўлади, янги фанлар, таълим муассасалари моделлари ва минтақавий таълим тизимларининг асоси бўлиб хизмат қилади. Бу интеграцияни замонавий таълим тизимини янгилаш, таълим кластерини методик тамойил сифатида кўриб чиқиш имконияти ҳақидаги фикрни тасдиқлайди.

Табиий-илмий фанларда интеграциянинг дидактик даражаси, интеграциянинг асосини белгилловчи (табиатнинг алоҳида объекти ёки ҳодисаси, назария, қонун, билиш усуллари, таянч табиий илмий ғоялар, дунёнинг табиий илмий манзараси ёки дунёни табиий-илмий билиш, мавжудлик асоси) таълим мазмунининг устунлигида намоён бўлади. Шундай қилиб, олиб борилган кузатувлар ва назарий таҳлиллар (И.Ю.Алексашина, Н.В.Груздева, И.Л.Колесникова, В.И.Максимова ва бошқалар) таълим тизимини ривожлантириш амалиёти интеграцияни педагогик воқелик сифатини ўзгартиришнинг энг самарали усулларида бири сифатида кўриб чиқиш имконини беради, бу эса ўқувчилар ва ўқитувчилар орасида шахснинг янги интеграл сифатларини эгаллаш имконини беради; яхлит, шахсий-аҳамиятли дунёқарашни эгаллик, дунёда ўз ўзини англаш; ўқувчиларнинг психологик ва физиологик хусусиятларини ва тез ўзгарувчан дунёда уларнинг жамиятга мослашувини ҳисобга олган ҳолда таълим мазмунини янгилаш имконини беради; шахсни ривожланишида дунёни англашнинг янги механизмларини жорий этиш; таълим жараёнида инновацион шакл ва методлардан фойдаланиш; жараёни оптимал ташкил этилишини таъминлаш имконини беради.

Л.В.Тарасов таълимда иккита асосий интеграция даражасини белгилайди: “бошқа соҳага кириб бориш” ва умумий методик тамойиллардан фойдаланиш даражаси. Аслида, биринчи ҳолда, фанлараро алоқани амалга ошириш ҳақида сўз юритилади. Умумий методик тамойилларга қуйидагилар қиради: эҳтимоллик қонунларининг таянччилик ва симметриклик тамойили; бунда

зарурий ва тасодифий диалектика ва симметрия ҳақида сўз боради. Шу сабабли, таълим мазмунининг ўзгариши: эҳтимолли ёндашувлар ва тушунчаларни киритиш; симметрия тамойилини сақлаш ғоясининг ифодаси, педагогик объектни ва ҳодисалардаги умумийлиқни аниқлаш усули сифатида кўриб чиқишда рўй беради.

Натижалар. Бир қатор муаллифлар таълим соҳасидаги интеграция жараёнларини ўрганиб, назарий-методик ва назарий-амалий даражаларни ажратиб кўрсатадилар. Биринчи йўналиш (Г.И.Батурина, В.С.Безрукова, Б.Л.Вульфсон, В.И.Загвязинский, М.Махмутов, Ю.С.Тюнников, В.С.Чапаев) педагогика фани ва амалиётида фанлараро интеграциянинг универсал ва махсус педагогик функциялари мавжудлиги, педагогик интеграция, уни амалга ошириш механизми ва воситаларининг моҳияти билан тавсифланади. Интеграция ғояси предметлар, жараёнлар ва ҳодисаларнинг умумий алоқасининг намоён бўлиши, методологик ёндашув сифатида замонавий педагогика назарияси ва амалиётининг ривожланишини белгилаши, педагогик мақсад сифатида инсоннинг фанлараро билимларини таҳлили муаммоси сифатида изоҳланади. Улар буни таълим тизимлари, интеграция жараёнларининг ўсишини, шу жумладан, мураккаблик, вариантларнинг хилма-хиллиги, педагогик интеграция механизмларини ривожлантиришнинг ички захираси сифатида кўрадилар.

Иккинчи йўналиш таълим тизимини ривожлантиришда, таълим-тарбия фаолиятида, таълим муассасалари фаолиятида интеграция жараёнларини ўрганади. Бу изланишда биз Л.Я.Данилюкнинг интеграция ва таълим назариясига, унинг интеграл таълим тизимига йўналтирилган талабларига таянамиз. Уларга қуйидагилар қиради:

1. Таълим тизимларини ташкил этиш босқичида, ҳақиқий таълим жараёнини амалга оширишдан олдин, ўқитувчи тизимга маълум яхлитликни киритиши, материалнинг изчиллигини, узвийлигини таъминлаши ва уни ўқувчи учун очик бўлишига мазмуний жиҳатдан ҳисса қўшиши мумкин.

2. Таълим интеграцияси-бу фақатгина турли хил мазмундаги билимларни янги ўқув матнига киритиш эмас, балки ўқувчи онгига турли хил матнларнинг бирикмасини етказиб бериш, ментал билишни шакллантириш ва фикрлаш соҳасини кенгайтиришдан иборат. Ўқувчи онги таълим интеграциясининг етакчи омили ҳисобланади. Таълим тизимида билим ва онгнинг изчил интеграциясини амалга ошириш мумкин эмас.

3. Ўқувчи агар ўз онгига турли хил таълимий матнларни сингдирса нафақат маънога (нима учун, балки), балки таълимнинг ташкилий маркази (таълим субъекти)га ҳам айланади. Турли билимларнинг онг билан интеграцияси янги билимларнинг пайдо бўлишига олиб келади, шунинг учун марказлаштирилган, ривожлантирувчи таълимнинг энг муҳим кўрсаткичи - бу ўқувчининг янги матнларни яратиш қобилияти ҳисобланади.

4. Ривожланаётган турдаги таълим тизимида ўқитувчи ўқувчига марказий ўринни ажратади ва унинг онгини интеграция омили сифатида тан олади.

Таълим мазмунини интеграциялаш муаммоси учта таркибий қисмга асосланиб ҳал этилади:

- ўқув машғулоти (дарслар, маърузалар, семинарлар ва бошқалар), турли кўринишдаги мустақил ишлар орқали амалга оширилаётган назарий тайёргарлик;
- билим, амалий кўникма ва малакаларни чуқурлаштириш орқали ўқув ва ишлаб чиқариш амалиёти давомидаги амалий тайёргарлик;

- барқарор ахлоқий салоҳиятга эга, ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ривожлантиришга қодир ўқувчи шахсини шакллантириш.

Бир қатор тадқиқотчилар таълимни ривожлантиришда турли таълим дастурлари мазмунини такомиллаштириш, ўқув курсларининг узлуксизлиги ва бир-бирини тўлдиретишидаги таркибий ўзгаришларга эътибор қаратадилар, улар бир хил даражадаги турли мактабларда таълимнинг бир даражасидан бошқасига ўтишни таъминлайди (В.С.Безрукова, Г.И.Батурина, В.Л.Максимова, М.И.Махмутов, Н.К.Чапаев).

Педагогикага киритилган “интеграция” атамаси таълим муассасалари фаолиятининг мақсадлари яқинлашишини, уларнинг замонавий шароитда ижтимоий ва субъектли, маданиятли ва ахлоқли шахс, компетентли ва ижодкор мутахассис сифатида шахснинг ривожланишига йўналтирилишини рефлексиялайди. Бундай мақсадларга эришиш учун унга мос воситалар изланади. У шахсни ривожлантирувчи таълим соҳасини куришни таъминлайди. Бу, биринчи навбатда, таълим мазмуни ва технологияларига тааллуқлидир, уларнинг янгиланиши ва қайта курилиши яхлит касбий-педагогик дунёқарашни шакллантиришга, бўлажак мутахассиснинг касбий мослашувчанлиги ва ҳаракатчанлигини таъминлашга, унинг доимий технологик ўзгаришларга мослашишига қаратилган.

Назария ва амалиётда “интеграция” атамасининг талқинлари таҳлили шуни кўрсатадики, унинг қатъий тушунчаси, интеграциянинг ташки қўринишлари билан боғлиқ - керакли натижага йўналтирилганлик, фанлараро алоқа талабларига ўхшашлик, таълим жараёнини ташкил этишнинг интеграциялашган шаклларида фойдаланиш ва бошқалар, асосий мақсадга тўлиқ мос келмайди. “Интеграция” атамасининг маъноси бирлик, яхлитлик, тизим, жараён, синтез, табақалаштириш, уйғунлик, боғлиқлик тушунчалари орқали ёритилади. Унинг асосий хусусиятлари шундаки, интеграция бу:

- ушбу ҳодисага хос бўлган барча муҳим хусусиятларга (уни компонентларга ажратмаслик, кейингиларининг мустақиллиги, уларнинг ўзаро боғлиқлиги, ўзаро таъсир тизимининг яхлитлиги, уларни ўзгартиришда ички барқарорликни таъминлаш) эга ҳар қандай элементларни бирлаштириш (И.З.Цехмистро);

- хилма-хилликнинг бирлиги, яъни табақалаштириш бундан мустасно эмас, балки диалектик тарзда инкор қилинади - у элементлар даражасида сақланади, тизим даражасидан олиб ташланади (М.С.Анисимов, А.Турсунов ва бошқалар);

- ҳар қандай, шу жумладан педагогик тизимларнинг яхлитлигига эришиш йўли. Яхлитликни “тиқловчи” сифатида у турли ҳолатда ўз ўрнида яхлитлик даражаси ва турини аниқловчи субстракт-функционал даражада бўлиши мумкин (Т.П.Федорен).

Шу нуқтаи назардан, элементларни ягона тизимга интеграциялаш - бу уларни яхлит, асосий хусусиятларига бўйсунитидир, улар педагогик фаолиятда лойиҳалаштирилиши ва мақсадга мувофиқ ҳаракат қилиши мумкин, уларни мувофиқлаштириш ва мустаҳкамлаш (В.С.Ильин) тизимни амалга оширишнинг асосий вазифаси ҳисобланади. Бунда лойиҳалаштирилаётган тизим бажариши керак бўлган вазифаларни билишдан тортиб, бу вазифаларни бажарилишини таъминлашгача бўлган лойиҳалаштиришнинг мантиғини ҳам аниқланади.

Демак, педагогик тизимнинг юқори ривожланишининг “максимал интеграл кўрсаткичи” унинг уйғунлигидир. Агар интеграция хилма-хилликнинг бирлиги бўлса, у ҳолда уйғунлик - бу турли кўриниш бирлигидир (Г.П.Федорен), унга қисмли, ўлчамли яхлит уйғунлик каби таркибий қисмлар қиради; бундан ўзаро фаолиятда ҳар бир элемент ўз имкониятларини тўлиқ амалга ошириши учун шароитга эга бўлади.

Интеграция анъаналари таълим амалиёти ривожланишининг институционал жиҳатларида, бу ерда

“юкоридан” эмас, балки ҳаётнинг ўзи, унинг эҳтиёжлари билан турли даражадаги таълим дастурларини амалга оширувчи илм-фан муассасалари (мактабгача ва мактаб, мактаб ва олий таълим, турли даражадаги касб-хунар таълими ва бошқалар) ва таълим амалиёти ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг турли шаклларида фаол намоён бўлади. [4] Бу ҳар хил турдаги ва мақсадли педагогик мажмуаларнинг яратилиши, ишлаши ва ривожланишида яққол кўринади.

Бизнинг тадқиқотимизда таълим деганда эгалланган билим, кўникма ва малакаларни шахснинг дунёқараши, аксиологик, маданияти тажрибаси билан тизимлаштирган ҳолда ўзлаштириш натижаси ва яхлит узлуксиз жараён тушунилади, тарбия воситаси натижасида фаол ижодкор шахс ҳаётга тайёрланади. Бунда ижро механизми таълим субъектлари (бола+оила+ота-она+ижтимоий муҳит)нинг кузатув нуктаси ўзгариши билан объектга айланиши билан ўзига хосдир. Бу таълим-тарбия жараёнининг иштирокчилари, таъсир кўрсатувчи омиллари таълим берувчи ва таълим олувчи билан чегараланиб қолмайди, уларга албатта ташқи муҳит таъсир қилади ва бу “ташқи муҳитни” таълим субъектлари сифатида қараш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Умумтаълим тизимининг яхлитлиги фанлараро алоқалар, унинг элементлари тузилиши, уларни ўзлаш-

тириш тажрибаси ва технологиялари орқали таъминланади. Турли ўқув фанлари ўртасидаги фанлараро алоқалар (мафкуравий, тарихий-хронологик, билиш, инструментал), уларнинг ўрнатилиши ва жорий этилиши, билим, кўникма ва малакаларни самарали умумлаштириш ва тизимлаштириш ҳамда ўқувчиларни унинг маъноси ва қадриятларини англаши, муомала маданияти, таълим интеграциясини кўриб чиқишда тизимли ёндашувни амалга ошириш имконини беради (М.Н.Скаткин, А.В.Усова, В.Н.Федорова ва бошқалар).

Хулоса. Шундай қилиб, умумий ва касбий таълимни интеграция асосида бирлаштиришда таълим шакли, туридан қатъий назар ўқувчининг умумий дунёқараши, афаккурини кенгайтиришга йўналтирилган умумтаълим фанлари ҳамда ўзига хос аниқ йўналиш талаб қилувчи касбий таълим стратегияси устувор вазифа ҳисобланади, чунки у шахсининг комиллигини, замонавий тилда компетентлигини таъминлаш имконини беради. Шу маънода, умумий, касбий таълим ва тарбиянинг интеграцияси деганда, уларнинг ҳар бирига зарар етказмаган ҳолда, яхлит тизимга бирлашиш йўналишида ривожланаётган иккита таълим тузилмасининг ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятини тушуниш керак ва бу ёндашув зарурий шароитларга тез мослашувчан (мобил) кадрларни тайёрлашда қўл келади.

АДАБИЁТЛАР

1. Bekmatov, B. D., & Bekmatova, E. E. (2021). SITUATIONAL ANALYSIS METHOD. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 1035-1040.
2. Bekmatov, B. D., & Bozorov, N. N. (2021). Formation of social competence at students of professional colleges. academic research in educational sciences, 2(3), 200-204.
3. Mukhamedov Gafurdjan Isroilovich, & Usarov Djabbar Eshbekovich. (2020). Technologies for the Development of Competencies in Physics in General Secondary Education using Multimedia Resources. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering, 9(3), 2677 -2684.
4. Usarov Djabbar Eshkulovich, & Suyarov Kusharbay Tashbaevich. (2020).Developing Pupils' Learning and Research Skills on the Basis of Physical Experiments. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(02), 1337 -1346.
5. Usarov J.E, Eshnaye N., Kodirov I.D. (2020) “Problems of formation of learning motives in pupils”, IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 5, no. 8, p. 6,
6. Кирикилица Э.Н., Смирнова А.В., Фейгина Э.Е. Организационно-методические основы разработки рабочей учебно-программной документации. мет. пос. /Вологда.2018.-94с.
7. Усаров, Жаббор Эшбекович. "Формирование компетенций учащихся как фактор повышения эффективности обучения." Theoretical & Applied Science 9 (2017): 79-82.
8. Федорец Г.Ф. Проблемы интеграции в теории и практике обучения– Л., 2009. – 94с.
9. Ходулина, О. Б. Интеграция образовательных программ начального и среднего профессионального образования на основе их сопряжения / О. Б. Ходулина. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2010. - № 4 (15). - С. 380-384.
10. Чебоксарова С.О. Об экспериментальной модели интегрированного учебного плана. Интеграция начального и среднего профессионального образования – М.: НП АПО, 2007.- 7-11 с.
11. Читаева О.Б. Интеграционные процессы в профессиональной школе. Интеграция начального и среднего профессионального образования– М.: НП АПО, 2007. – 42-47 с.